

TOMASZ WACH

OPTIMALIZACJA FORM OPIEKI NAD DZIEĆMI ZAGROŻONYMI SIEROCTWEM – JAKO AKTUALNE ZADANIE SPOŁECZNE

W katalogu okoliczności i uwarunkowań życiowych systemowo wpływających na funkcjonowanie człowieka w społeczeństwie, istotnego znaczenia nabiera jakość sprawowanej nad nim opieki – szczególnie w okresie dziecięcym, gdy najbardziej tego potrzebuje. Głównym środowiskiem wychowawczym jest rodzina, i to z nią wiąże się największe nadzieje na zapewnienie dzieciom warunków do prawidłowego rozwoju. Rodzina zapewnia oparcie, stabilizację, tworzy pozytywne szanse na rozwój, kierunkuje proces wychowania.

Niestety, czasem rodziny brakuje i dziecko musi korzystać z form opieki zastępczej¹. Warto przyjrzeć się niektórym okolicznościom związanym z zakłóceniami opieki rodzinnej, pokazać ich skutki i podkreślić znaczenie pomocowego wymiaru oddziaływań oferowanych przez system służb społecznych. Temu właśnie problemowi poświęcono niniejszy artykuł.

Wśród współczesnych uwarunkowań i czynników wpływających na przeobrażenia rodziny szczególnie niepokojące wydaje się natężenie obciążających zjawisk w rodzaju: problemów alkoholowych, problemów związanych z innymi środkami psychoaktywnymi, przemocą i instrumentalizacją relacji międzyludzkich, a także rosnącym w niektórych grupach społecznych problemem

Dr TOMASZ WACH – adiunkt Katedry Pedagogiki Opiekuńczej, Instytut Pedagogiki Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II; e-mail: tomasz.wach@interia.pl

¹ Należy mieć nadzieję, że ustawa z dnia 9 VI 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz. U. 2011.149.887) rzeczywiście wzmocni możliwości oddziaływań wspierających wobec problemu sieroctwa. Ocena skutków działania tej regulacji prawnej wymaga jednak czasu.

bezrobocia i wynikającym z tego pogorszeniem sytuacji socjalno-bytowej. Częstym elementem takich obciążeń staje się też krzywda dzieci – zawsze niepokojąca, ale szczególnie dotkliwa, gdy dochodzi do trwałego rozbicia systemu rodziny i zakłócenia dziecięcych więzi z rodzicami.

1. SIEROCTWO NATURALNE I SPOŁECZNE

Zaburzenia funkcji rodziny skutkujące niemożnością sprawowania opieki nad dziećmi są kojarzone z dwoma grupami okoliczności. Pierwsza wiąże się z rzeczywistym brakiem rodziców – w wyniku ich śmierci. Druga dotyczy okoliczności redukujących jakość funkcji opiekuńczych, ale przy potencjalnej dostępności rodziców dla dziecka. W pierwszym przypadku mówi się o sieroctwie naturalnym, w drugim – o sieroctwie społecznym. Oba rodzaje cechuje szereg podobieństw, ale też istotnych różnic.

Określenie „sieroctwo naturalne” nie budzi wątpliwości nazewniczej i jest powszechnie używane w sytuacji śmierci rodzica (półsieroctwo) lub rodziców (sieroctwo pełne).

Pojęcie „sieroctwo społeczne” wprowadzono w Polsce w 1967 r. na oznaczenie „zjawiska braku opieki rodzicielskiej wynikającego głównie z zaburzeń w funkcjonowaniu rodziny: braku troski o dziecko, przestępczości i demoralizacji rodziców, alkoholizmu i poważnych błędów wychowawczych”².

Określenie „sieroctwo społeczne” – inaczej niż „naturalne” – jest uważane za termin znaczeniowo nieostry i wieloznaczny, bo nie zawsze wiadomo, czy odnosi się do sytuacji, w jakiej znajduje się dziecko, czy do etiologii tej sytuacji³. Zawsze jednak sieroctwo społeczne jest skutkiem „zawężania funkcji opiekuńczej rodziny, jej rozbicia, demoralizacji, czy dezintegracji strukturalnej”⁴.

Uzupełniającą definicję sieroctwa, przydatną dla niniejszego artykułu i systematyzującą omawianą problematykę, podała I. Obuchowska⁵. Uważa

² M. K o z a k, *Psychologiczne problemy sieroctwa społecznego*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1986, nr 9, s. 19.

³ M. K o l a n k i e w i c z, *Kim są sieroty społeczne?*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1993, nr 8, s. 6.

⁴ K. W i e l i ń s k a, *Funkcjonowanie osób wychowywanych w domach dziecka w rolach rodzicielskich*, w: *Rozwój dziecka w rodzinie i poza rodziną*, red. M. Tyszkowa, Poznań: UAM 1985, s. 23.

⁵ I. O b u c h o w s k a, *Psychologiczne aspekty społecznego sieroctwa*, w: *Pedagogika*

ona, że określeniem „sieroty społeczne” obejmuje się dzieci, których oboje lub jedno z rodziców żyje, ale którzy nie chcą, nie potrafią lub nie mogą wypełniać swoich obowiązków rodzicielskich w takim stopniu, że następuje ingerencja służb powołanych do ochrony dziecka, wskutek czego rodzicom zostają prawa rodzicielskie: ograniczone, zawieszono lub odebrane. Można zatem dodać, że sieroctwo społeczne występuje w pełni, gdy nastąpi faktyczne przerwanie kontaktów rodzica z dzieckiem⁶.

Sytuacja sieroctwa społecznego jest we współczesnej literaturze problemowej traktowana wieloaspektowo. Omawianych jest wiele kontekstów, np. przyjmując za kryterium przyczynę powstania tego problemu, wyróżnia się (podział nie jest rozłączny)⁷:

– sieroctwo społeczne prawne – występuje, gdy decyzją sądu rodzinnego pozbawiono lub ograniczono władzę rodziców;

– sieroctwo losowe – pojawia się w sytuacji czasowej niezdolności rodziców do zajmowania się dzieckiem (szpital, wyjazd, choroba);

– sieroctwo emocjonalne (tzw. utajone) – wiąże się z odrzuceniem dziecka przez rodziców, co polega na zaspokajaniu wyłącznie podstawowych potrzeb materialnych, ale przy braku zainteresowania rozwojem emocjonalnym.

Dzieci będące w myśl powyższych definicji sierotami społecznymi, mają jedno lub oboje rodziców, są jednak objęte opieką systemową państwa, czyli pozostają pod nadzorem sądów rodzinnych, przebywają w rodzinach zastępczych i w placówkach opiekuńczych. Zdarza się także, że dzieci takie pozostają w swoich rodzinach, lecz są pozbawione dostatecznej opieki – wtedy ich udziałem jest poczucie osamotnienia i odrzucenia⁸. W kontekście tej uwagi zasadne jest jednak podkreślenie, że fakt umieszczenia dziecka w formalnie zdrowej rodzinie zastępczej nie musi oznaczać, że dziecko to nabiera poczucia bezpieczeństwa i tworzone są korzystne więzi emocjonalne. Nawet zapewnienie dziecku formalnego bezpieczeństwa np. socjalnego, nie musi się wiązać z automatycznym zapewnieniem mu optymalnych rozwojowo warunków emocjonalnych.

wobec kryzysów życiowych, red. J. Stochmiałek, Warszawa–Radom: Instytut Technologii Eksploatacji 1998, s. 53.

⁶ B. C z e r e d r e c k a, *Potrzeby psychiczne sierot społecznych*, Warszawa: IWZZ 1988, s. 46.

⁷ A. T y n e l s k i, *Problemy sieroctwa naturalnego i społecznego*, „Biuletyn TWP” 1972, nr 2(XVII), s. 26.

⁸ M. Ł o p a t k o w a, *Samotność dziecka*, Warszawa: WSiP 1983, s. 257.

Obecny stan wiedzy słusznie nakazuje odróżniać sieroctwo społeczne od naturalnego. W literaturze specjalistycznej podkreśla się, że sieroctwo naturalne (zwane także autentycznym) to „taka sytuacja życiowa dziecka, które utraciło rodziców na skutek ich śmierci. Sierotą naturalnym jest więc każde dziecko, którego rodzice zmarli, półsierotą zaś to, które posiada tylko jedno z rodziców, a drugie już nie żyje”⁹. Z kolei mówiąc o sieroctwie społecznym, przychodzi na myśl „dzieci pozbawione odpowiedniej opieki rodzicielskiej, podobnie jak to się dzieje w przypadku sieroctwa naturalnego, choć w tym przypadku jedno lub oboje rodzice żyją”¹⁰.

Warta zainteresowania jest skala występowania omawianych problemów. Analizy socjopedagogiczne dotyczące podopiecznych domów dziecka wskazują, że od wielu już lat problem sierot naturalnych występuje w liczbie około 3%, gdzie wielkość ta dotyczy braku obojga rodziców. Fizyczny brak jednego rodzica to cecha sytuacji społecznej około 21% podopiecznych placówek¹¹.

Mimo statystycznie mniejszej skali problemu sierot naturalnych, ich problemom warto poświęcić uwagę co najmniej w takim samym stopniu, jak sierotom społecznym. Należy oczywiście dostrzec, że obie sytuacje, czyli sieroctwo naturalne i społeczne, istotnie się od siebie różnią w podstawowej kwestii. Dość w tym miejscu powiedzieć, że w przypadku sierot społecznych, gdy uda się usprawnić rodziców opiekuńczo i społecznie – dziecko odzyskuje dom. Takiej możliwości, związanej z dostępem do rodziców naturalnych, sieroty naturalne już nie mają.

Poruszając złożoną problematykę skali sieroctwa społecznego w kraju, należy stwierdzić, że wszelkie próby globalnych ocen tego zjawiska mają charakter szacunkowy i nie są w stanie precyzyjnie określić liczby dzieci zagrożonych np. sieroctwem emocjonalnym. Dokonywanie tego typu ustaleń ma przede wszystkim znaczenie praktyczne, służące rozpoznaniu, zapobieganiu, a także wyrównywaniu skutków sieroctwa społecznego. Stanowi też jeden z wykładników poziomu moralnego społeczeństwa. Ogólną orientację w tym względzie można uzyskać na podstawie objętych badaniami statystycznymi zjawisk demograficznych, w tym także szacunkowych badań zjawisk patologii społecznej, zwłaszcza dotyczących ochrony praw dziecka oraz

⁹ A. S z y m b o r s k a, *Bez filantropii*, „Przyjaciel Dziecka” 1973, nr 4, s. 13.

¹⁰ Tamże.

¹¹ J. S t o c h m i a ł e k, *Praca socjalno-opiekuńcza, wybrane zagadnienia*, Cieszyn: UŚ 1999, s. 22.

świadczeń alimentacyjnych, a dodatkowo na bazie statystyk dotyczących spraw rozpatrywanych przez sądy opiekuńcze¹².

Analiza systemowa wymiarów sieroctwa wymaga uwzględnienia wielu okoliczności i czynników. Ważne jest przy tym, by nie ograniczać się do rozpatrywania wyłącznie aspektów ilościowych/statystycznych. Na przykładzie omawianego zjawiska szczególnie dobrze widać, że operowanie wyłącznie liczbami nie oddaje w pełni charakteru związanych z nim problemów. Analizy powinny być zatem oparte na pogłębionych badaniach jakościowych, związanych z docieraniem do skali obciążeń psychospołecznych, które dotyczą rodzin i dzieci. Nie wszystkie bowiem przypadki złej sytuacji domowej są przecież ujawniane, nie znana pozostaje więc tzw. ciemna liczba dotycząca zagrożenia sieroctwem np. społecznym. Rzetelne dane można uzyskać na podstawie reprezentatywnych i wnikliwych badań środowiskowych, przeprowadzonych w skali całego kraju, przy zastosowaniu jednoznacznych kryteriów klasyfikacyjnych. Historia takich badań ma w Polsce swoją tradycję (np. próbę analizy omawianego problemu podjęła – jeszcze w latach siedemdziesiątych XX wieku – M. Jarosz, szacując liczbę dzieci w wieku do lat 17. zagrożonych procesem wykołejenia społecznego na skutek niedostatecznej opieki wychowawczej, czyli w sytuacji zagrożenia sieroctwem społecznym, na około 1 mln¹³. Nieprzypadkowo problem sieroctwa społecznego wiąże się z zagrożeniami generowanymi przez niedostosowanie i wykluczenie społeczne. O tym, że sieroty społeczne wywodzą się przede wszystkim z rodzin o zaburzonej strukturze i funkcjonowaniu, świadczą dane o rodzicach biologicznych dzieci wychowujących się w domach dziecka, rodzinach zastępczych i w innych placówkach opieki całkowitej¹⁴.

Analiza problematyki sieroctwa społecznego, dokonywana poprzez pryzmat czynników etiologicznych zjawiska, przynosi charakterystyczne wyniki. Pełną listę okoliczności egzystencjalnych, mogących skutkować obniżeniem jakości opieki nad dzieckiem lub zupełnym jej pozbawieniem, zaproponowała np. I. Maciaszkowa¹⁵. Autorka uwzględniła obszary makro- i mikrospołeczny.

¹² M. P r o k o s z, *Choroba sieroca*, Gdańsk: „Harmonia” 2010, s. 8.

¹³ E. Ł u c z a k, K. S z e w e t o w s k a, *Rozmiary sieroctwa społecznego*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1997, nr 2, s. 34.

¹⁴ M. S a j k o w s k a, E. Ł u c z a k, *Wychowankowie rodzin zastępczych – ich obecne i poprzednie środowiska*. „Opieka, Wychowanie, Terapia” 1994, nr 1, s. 9.

¹⁵ I. M a c i a s z k o w a, *Z teorii i praktyki pedagogiki opiekuńczej*, Warszawa: WSiP 1990, s. 91.

Do czynników leżących w obszarze makrospołecznym należą:

- ogólna sytuacja społeczno-polityczna w świecie;
- przemiany społeczno-ekonomiczne w kraju, głównie chodzi o urbanizację, migrację ludności, zmiany hierarchii wartości wynikające ze zmian stylu życia i jego celów.

Z obszarem mikrospołecznym wiążą się:

- uwarunkowania życia rodzinnego, szczególnie chodzi o: ograniczenia czasu spędzanego wspólnie przez rodziców i dzieci, preferowanie aspiracji materialnych/konsumpcyjnych w stylach życiowych rodzin, brak odpowiedniej infrastruktury placówek wspierających rodzinę.

Sieroctwo społeczne nie jest – jak widać – zjawiskiem/problemem jednolitym. Zwracają na to uwagę autorzy licznych opracowań specjalistycznych – podając m.in., że występuje ścisła zależność przyczyn zakłóceń w wypełnianiu funkcji opiekuńczych i skutków, jakie to powoduje. M. Jakubowski, analizując dysfunkcje rodziny mogące mieć związek z pojawieniem się zagrożenia w postaci sieroctwa¹⁶, wskazał na:

- zawężenie funkcji opiekuńczo-wychowawczej, skutkujące zaniedbaniem dziecka;
- rozbitcie więzi uczuciowo-rodzinnej, co powoduje odrzucenie dziecka przez rodzinę;
- demoralizację środowiska rodzinnego, dającą efekt w postaci opuszczenia dziecka;
- śmierć jednego z rodziców, mogącą powodować ogólną dezorganizację życia rodzinnego.

W rodzinach dysfunkcyjnych często występuje kumulacja trudności, zgodnie z zasadą cyrkularności problemów (przemieszanie przyczyn i skutków, wywołujące w efekcie kolejne trudne zjawiska). Jednak główne problemy to: brak systemowej odpowiedzialności rodziców za harmonijny rozwój dziecka i swoiste przerzucanie trudu wychowawczego np. na instytucje. Te właśnie symptomy dezorganizacji rodziny stają się głównymi przesłankami wydawania decyzji sądowych o umieszczeniu dziecka w placówce opiekuńczo-wychowawczej¹⁷.

¹⁶ M. J a k u b o w s k i, *Podstawowe pojęcia, przedmiot i zadania pedagogiki opiekuńczej*, w: *Pedagogika opiekuńcza. Materiały z krajowej konferencji Komitetu Nauk PAN*, Warszawa 1977, s. 112.

¹⁷ Tamże, s. 114.

Należy w tym miejscu zwrócić uwagę, że wielorakie skutki sieroctwa zależą głównie od indywidualnych okoliczności życiowych rodzin/dzieci, a te są następujące¹⁸:

- wiek dziecka;
- jego indywidualne doświadczenia traumatyczne;
- przebieg procesu „odłączania” dziecka od rodziny;
- jakość utrzymywanych kontaktów dziecka z rodziną;
- wartość wychowawcza nowego środowiska dziecka.

Wskazane okoliczności dotyczą zarówno sierot naturalnych, jak i społecznych. W przypadku dzieci tracących jednego rodzica z powodu jego śmierci, okolicznościami istotnymi dla organizacji procesu pomocy są:

- przyczyna śmierci;
- związek emocjonalny z rodzicem w okresie jego życia;
- jakość dotychczasowego życia całej rodziny, zarówno emocjonalnego, jak i socjalno-bytowego;
- potencjał wychowawczy rodzica żyjącego, przejmującego całość opieki.

Mówiąc o potencjalnie dezorganizującym wpływie śmierci rodzica na system rodzinny, należy jednak wskazać, że okoliczność ta może, ale absolutnie nie musi skutkować trwałymi zakłóceniami w wypełnianiu funkcji rodziny. Rodzina spójna, prawidłowo realizująca swoje zadania, nawet w przypadku dezorganizacji związanej ze śmiercią jednego z rodziców nie musi zacząć gorzej funkcjonować¹⁹. W takim przypadku dziecko jest oczywiście półsierotą i przeżywa stratę, ale stan ten nie musi wywołać szerszych, trwale negatywnych konsekwencji społecznych i emocjonalnych. Oczywiście jest to zależne głównie od kompetencji drugiego rodzica i jego związku emocjonalnego z dzieckiem. Istotne znaczenie ma też wsparcie udzielane przez członków dalszej rodziny i inne osoby zainteresowane udzieleniem pomocy.

Istotnego znaczenia nabiera stwierdzenie, że sytuacje poszczególnych rodzin/dzieci różnią się od siebie, tym samym procedury pomocowe, wdrażane przez system *human services*, także muszą być indywidualnie opracowywane. Jako przykład możliwych do wystąpienia, ale skrajnie wręcz różnych okoliczności, gdy dziecko traci rodzica, można podać: śmierć rodzica w wy-

¹⁸ Z. Węgierski, *Opieka nad dzieckiem osieroconym. Teoria i praktyka*, Toruń: Akapit 2006, s. 50.

¹⁹ A. Łuczyski, *Dzieci w rodzinach zastępczych i dysfunkcyjnych*, Lublin: 2008, s. 33.

padku samochodowym, w czasie podróży służbowej, gdzie rodzic był oczekiwany, a rodzina nosiła cechy dużej spójności systemowej, i przykład śmierci rodzica w wyniku upadku z okna budynku, w stanie upojenia alkoholowego, gdy rodzic w okresie życia był sprawcą intensywnej przemocy domowej. W obu tych rodzinach dzieci można nazwać półsierotami.

Niezależnie od okoliczności śmierci rodzica/rodziców, dzieciom należy pomóc w poradzeniu sobie ze stratą w zakresie przeżywanego żałoby. Od skuteczności takiego wsparcia zależy jednak jakość późniejszego życia. Pomoc świadczona sierotom społecznym, w sytuacji wiedzy dziecka, że jego rodzice żyją i teoretycznie są dostępni, powinna zawierać odpowiednio dobrane treści racjonalizujące.

Wsparcie udzielane sierotom, zarówno naturalnym, jak i społecznym, może przybierać różne formy:

- instytucjonalne – związane z np. domami dziecka, gdzie organizacja pracy opiera się na systemie grup wychowawczych;
- rodzinne – oparte na opiece ze strony rodzin zastępczych i polegające na adopcji.

Analizując szerokie konteksty sieroctwa (zarówno naturalnego, jak i społecznego), należy dostrzec potencjalność ryzyka związanego z wejściem dzieci i rodzin w obszar ekskluzji społecznej. W każdym przypadku sytuacja sieroctwa powinna być analizowana jako potencjalnie ekskludująca dziecko z nurtu życia społecznego i element ten wręcz musi być stale obecny w oddziaływaniach pomocowych. Stanowczego podkreślenia wymaga przy tym pogląd, że przy określaniu metod i form uzupełnienia opieki nad sierotami należy preferować formy rodzinne, realizowane w różny sposób. Podstawowego znaczenia nabiera wymóg starannego określania okoliczności i czynników skutkujących pogorszeniem się poziomu opieki. Przy wybiórczym spojrzeniu analitycznym może dojść do zbyt wczesnego, a nawet wręcz pochopnego, postawienia diagnozy stwierdzającej sieroctwo społeczne. A przecież należy pamiętać, że nadanie rodzinie takiej definicji skutkuje wielorako i zawsze oznacza wyraźną, negatywną stygmatyzację. Może doprowadzić do wynikowego pogorszenia się jakości sprawowanej opieki (*skoro i tak nazywają nas rodziną dotkniętą sieroctwem społecznym...*). Tymczasem w niektórych sytuacjach egzystencjalnych doświadczanych przez rodziny wystarczyłby niewielki nawet element wsparcia systemowego, by znacząco poprawić jakość sprawowanej opieki, czyli uchronić system rodzinny przed przekroczeniem negatywnej granicy wykluczenia społecznego, związanego z nadaniem tej rodzinie definicji „sieroczej”. Poruszany tu wątek problemowy

stanowi poważne wyzwanie dla służb społecznych zajmujących się analizą i wsparciem na rzecz rodzin zagrożonych obniżeniem jakości opieki nad dziećmi. W katalogu możliwych do zastosowania metod interwencyjnych jest przecież także możliwość wydania sądowego postanowienia o umieszczeniu dzieci w placówkach – wbrew formalnej woli rodziców. Oczywiście, sformułowanie takich decyzji często jest uzasadnione skalą patologii życia rodzinnego, czyli realnymi zagrożeniami działającymi na dzieci – ale ważne, by każdorazowo indywidualnie analizować ogół czynników egzystencjalnych dotyczących danego środowiska rodzinnego. Konieczne jest branie pod uwagę zarówno okoliczności obciążających (o to paradoksalnie łatwiej, bowiem są te okoliczności „od razu” widoczne), ale także zasobów i potencjalnych czynników chroniących (te dostrzegane są z reguły trudniej, nie są tak oczywiste jak obciążenia i często wymagają pogłębionej analizy systemowej, co oznacza także konieczność poświęcenia znacznej ilości czasu).

2. SYSTEM *HUMAN SERVICES* WOBEC PROBLEMU SIEROCTWA

Według obowiązującego w Polsce systemu prawnego, obowiązek sprawowania opieki nad dziećmi i rodzinami zagrożonymi spoczywa na systemie pomocy społecznej. Jak wykazano wcześniej, szczególna uwaga *human services* powinna być kierowana na rodziny mające trudności w wypełnianiu swoich zadań, czyli także na dzieci pozbawione częściowo lub całkowicie opieki rodzicielskiej. Dynamicznie zmieniające się uwarunkowania społeczne zrodziły potrzebę dostosowywania istniejących wcześniej form opieki zastępczej, częściowej i całkowitej. Istotne zmiany w zakresie formalnej organizacji tej opieki nastąpiły wraz z przyjęciem ustawy o pomocy społecznej²⁰ oraz wydanego na jej podstawie rozporządzenia Ministra Polityki Społecznej w sprawie placówek opiekuńczo-wychowawczych²¹.

Aktualnie formy oddziaływań instytucjonalnych, stosowane wobec dzieci częściowo lub całkowicie pozbawionych opieki, są następujące:

- 1) opieka zastępcza, gdzie wyróżnia się różne rodzaje rodzin zastępczych;

²⁰ Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz. U. 2004. 64. 593 z późn. zm.).

²¹ Rozporządzenie Ministra Polityki Społecznej z dnia 14 lutego 2005 r. w sprawie placówek opiekuńczo-wychowawczych (Dz. U. 2005. 37. 331).

2) opieka częściowa, do której zalicza się m.in. placówki wsparcia dziennego;

3) opieka całkowita, obejmująca placówki sprawujące całodobową opiekę nad dziećmi (interwencyjne, rodzinne i socjalizacyjne);

4) dodatkowo funkcjonują także tzw. placówki wielofunkcyjne, które mogą stanowić połączenie form opieki częściowej i całkowitej²².

Deklarowane w aktualnych przepisach prawnych istotne założenie kierunkowe dotyczy organizacji opieki opartej na własnej rodzinie dziecka – zawsze, gdy jest to możliwe. Podejście to nie stanowi bynajmniej nowości. Tradycja związana z powierzaniem opieki nad sierotami członkom własnej rodziny dziecka jest długa i ma pełne uzasadnienie. Obowiązujące akty prawne utrwaliły zatem stan rzeczywisty i – co ważne – powszechnie aprobowany społecznie. W oddziaływaniach priorytetowa jest wielostronna pomoc rodzinie, obliczona na „uzdrowienie”, a przynajmniej racjonalizowanie jej systemu i jak najszybszy powrót do niej dziecka czasowo wyłączonego. Realizacji zadań wynikających z tych priorytetów ma służyć cała struktura systemu pomagania – od powiatowych strategii rozwiązywania problemów społecznych środowiska poczynając, na elastycznie kształtowanych formach wsparcia opiekuńczego kończąc.

3. OPIEKA ZASTĘPCZA

Organizacja form opieki zastępczej nad dziećmi osieroconymi, musi odpowiadać standardom określonym w Konwencji o Prawach Dziecka i w Rezolucji Komitetu Ministrów Rady Europy Nr 33 (77) o umieszczeniu dzieci poza rodziną. Opracowano specjalny schemat postępowania służb społecznych, którego elementy są następujące²³:

- nie ingeruje się w życie rodziny, bez widocznej potrzeby;
- pierwszeństwo ma udzielenie pomocy całej rodzinie, izolacja dziecka jest ostatecznością;
- w czasie pobytu dziecka poza rodziną należy szukać możliwości takiego wsparcia potencjału rodziny, by możliwy był powrót dziecka;

²² Rozporządzenie Ministra Polityki Społecznej z dnia 14 lutego 2005 r. w sprawie placówek opiekuńczo-wychowawczych (Dz. U. 2005. 37. 331).

²³ M. A n d r z e j e w s k i, *Prawna ochrona rodziny*, Warszawa: WSiP 1999, s. 76.

– umieszczanie dzieci poza rodziną powinno być realizowane poprzez rodzinne formy pomocy, instytucje zakładowe to ostateczność;

– jeśli rodzice dziecka zachowali choćby częściowo prawa opiekuńcze, dziecko powinno mieć możliwość kontaktu z nimi.

Ważne uwarunkowania dotyczą ustanawiania opieki zastępczej²⁴. Organizuje się ją w następujących okolicznościach:

– pozbawienia dzieci opieki, bez informacji świadczących o dysfunkcjach rodziny (śmierć rodziców, ich deportacja, ciężka choroba, także w sytuacji orzeczenia przez sąd rodzinny – gdy naganną ocenę otrzymuje nie postawa rodziców, lecz postawa dziecka);

– wynikających z nagannego sposobu wypełniania funkcji opiekuńczych przez rodziców, tu na podkreślenie zasługuje możliwość pozbawienia wolności.

Formami opieki zastępczej realizowanymi w warunkach polskich są: rodziny zastępcze i formy instytucjonalne, czyli placówki opiekuńczo-wychowawcze. Opiekę zastępczą dzieli się na trwałą (zastępuje rodzinę na długi czas lub trwale) i tymczasową (realizowaną do czasu usprawnienia dziecka i rodziny).

Omawiając formy opieki zastępczej na dziećmi, koniecznie należy pamiętać o zasadzie subsydiarności, która oznacza, że nie wolno organizować pomocy zastępczej wobec np. rodzin w sytuacji, gdy możliwe jest ich usprawnienie. W myśl tego stwierdzenia uzasadnienie mają wyłącznie działania wspierające, które podtrzymują funkcje rodzin, usprawniają je i zmierzają do przywrócenia rodzinom możliwości ponownego przejęcia opieki nad dziećmi, w sytuacjach ich pobytu poza wpływem rodziców.

Tradycja ustanawiania rodzin zastępczych jest długa i sięga XVI wieku. Prekursorem tej formy opieki był św. Wincenty à Paulo. Dostrzegł on potrzebę zmniejszenia wysokiego wskaźnika śmiertelności dzieci z sierocińców i powierzał je kobietom wiejskim, czyli w warunkach *quasi*-rodzinnych, całkowicie różnych od tych, które panowały w instytucjach opiekuńczych. Z biegiem lat, dzięki widocznym efektom, działalność ta się upowszechniła²⁵. W warunkach polskich znaczące są dokonania ks. G. Baudouina. Po drugiej wojnie istotny wkład koncepcyjny w proces upowszechniania opieki zastępczej wnieśli pedagodzy społeczni, m.in. z Heleną Radlińską – pomysło-

²⁴ Tamże, s. 79; zob. też tekst ustawy z 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny.

²⁵ M. S i t k o, *Kształtowanie się modelu rodzin zastępczych w Polsce*, „Edukacja” 2000, nr 4, s. 28.

dawczynią współczesnej koncepcji pedagogiki społecznej. Z czasem doszło do utrwalenia prawnych podstaw sprawowania opieki zastępczej²⁶. Obecnie korzysta się z doświadczeń i rekomendacji organizacji IFCO (International Foster Care Organization), powołanej w Oksfordzie w 1979 r.²⁷ Działalność opiekuńczo-wychowawcza rodzin zastępczych jest stale monitorowana przez sądy rodzinne – przyjmuje postać nadzoru kuratorskiego wspierającego²⁸.

Umieszczanie dziecka w rodzinie zastępczej i praktyczne funkcjonowanie tej formy opieki wiąże się z następującymi zasadami:

- dziecko nie przejmuje nazwiska rodziców zastępczych, a rodzice nie przejmują całkowitej, pełnej władzy nad dzieckiem;
- przy dobieraniu rodziców zastępczych pierwszeństwo mają osoby spokrewnione lub spowinowacone;
- rodzeństwo powinno być umieszczane w jednej rodzinie zastępczej;
- jeśli małoletni ma ukończone 13 lat – wymagana jest jego zgoda na pobyt w rodzinie zastępczej;
- nadzór formalny nad rodziną zastępczą sprawuje sąd rodzinny lub ośrodek adopcyjno-opiekuńczy;
- diagnozy kandydatów na rodziców zastępczych dokonuje się na podstawie dostępnych metod (analiza dokumentów, badanie psychologiczne, wywiady środowiskowe).

Rodzina zastępcza to szansa dla dziecka pozbawionego normalnych warunków wychowawczych, stąd należałoby postulować rozwijanie tej formy opieki. Jednak trzeba pamiętać, że jest to nadal tylko namiastka prawdziwego domu – lepszego wprawdzie niż instytucja, np. domu dziecka, ale nadal niemająca cech systemowych rodziny pełnej.

4. ADOPCJA

Obok instytucji rodzin zastępczych na omówienie zasługuje opieka adopcyjna, tworząca dziecku znacznie bardziej trwałe (w zamiarze – docelowe)

²⁶ Zob. M. Skoczylńska-Puchała, *Rodzina zastępcza a opieka prawna*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2001, nr 8.

²⁷ W. Kloinek, *IFCO – Międzynarodowa Organizacja Opieki Zastępczej*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1997, nr 8, s. 31.

²⁸ M. Andrzejewski, *Problematyka prawna pieczy nad dzieckiem umieszczonym w rodzinie zastępczej lub w placówce*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1998, nr 2, s. 24.

warunki wychowawcze – w pełni systemowe, z jednoznacznie ustaloną sytuacją prawną (tego w rodzinach zastępczych mogło nie być), z nową tożsamością, związaną z przyjmowaniem nazwiska rodziców adopcyjnych.

Wszystkie formy racjonalnej rekonstrukcji warunków rodzinnych realizowane wobec dzieci zasługują na uwagę, jednak adopcja tworzy szansę na zbudowanie normalnych więzi rodzinnych, której nie zapewniają żadne inne formy opieki. Jeśli brakuje rodziców naturalnych, byłoby najlepiej, by pojawili się rodzice adopcyjni²⁹. Omawiając problematykę adopcji, można też użyć terminu „przysposobienie”, a nawet nieco archaicznie (choć w pełni czytelnie) mówić o usynowieniu. Adopcja ma długie tradycje, istniała już w czasach rzymskich. W kolejnych okresach historycznych różnie ją traktowano, ale pełniejszy powrót do tej instytucji nastąpił w XIX wieku³⁰.

Mówiąc o szansie na zbudowanie zdrowych więzi społecznych w rodzinach adopcyjnych, należy zdefiniować to pojęcie. W piśmiennictwie specjalistycznym panuje powszechnie uznawany pogląd, że więzi rodzinne powstają w wyniku zespolenia się występujących czynników: biologicznych, psychologicznych, społecznych, ekonomicznych³¹. Wiąż rodzinna to wypadkowa wewnętrznych i zewnętrznych „sił” istniejących w grupie rodzinnej i działających na jej członków. Siły te splatają poszczególne jednostki w jedną strukturalną i wieloelementową całość³². Tym samym budowanie więzi w rodzinie adopcyjnej urasta do rangi zadania podstawowego, warunkującego trwałość nowych związków. Nie do przecenienia są zatem oddziaływania przygotowujące kandydatów na rodziców adopcyjnych.

Procedury adopcyjne, podobnie jak w przypadku opieki zastępczej, określa się uwzględniając standardy międzynarodowe, które w pełni dotyczą także Polski – wskazuje się, że:

– głównym, niezmiennie kierunkowym celem adopcji musi być dobro dziecka³³;

²⁹ K. S z y m a ń s k a, *Problemy otwartości adopcji*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1990, nr 5-6, s. 17.

³⁰ A n d r z e j e w s k i, *Prawna ochrona*, s. 103.

³¹ M. Z i e m s k a, *Rodzina i dziecko*, Warszawa: PWN 1979, s. 128.

³² L. D y c z e w s k i, *Rodzina, społeczeństwo, państwo*, Lublin: TN KUL 1994, s. 21.

³³ Jest to zasada naczelna, powszechnie aprobowana. Zob. M. V a r g o v a, *Multikulturna výchova a jej aplikacia v predprimarnom vzdelavani*, Ružomberok: Verbum 2012, s. 232.

– stosunek adopcyjny może ustanowić tylko władza państwowa, po zdiagnozowaniu sytuacji społeczno-prawnej rodziny kandydującej do przejęcia opieki i – oczywiście – samego dziecka;

– adopcja zagraniczna jest możliwa tylko przy braku chętnych rodziców adopcyjnych w kraju;

– należy przeciwdziałać komercjalizacji adopcji, stąd m.in. konieczne jest pełne monitorowanie procesów adopcyjnych³⁴.

W warunkach polskich ustanowienie stosunku adopcji odbywa się na drodze decyzji sądowych, przy czym najczęściej orzekana jest adopcja pełna³⁵. Wynikiem wydania orzeczenia adopcyjnego jest powstanie więzi formalno-prawnej, takiej samej jak w normalnej rodzinie. Dziecko adoptowane wchodzi w nowy system opiekuńczo-rodzinny, przyjmuje status członka z rolami rodzinnymi (syna, wnuka, kuzyna) i nabywa równych praw z rodzonymi dziećmi „nowych” rodziców. Przyniesiony otrzymuje nazwisko rodziny, która go przyjmuje. We wszelkiej dokumentacji prawnej, w tym w odpisach skróconych aktu urodzenia, wpisuje się rodziców przysposabiających – czyli dokumenty te są w pełni dostosowywane do nowej sytuacji z widocznym nastawieniem na ochronę i podtrzymywanie tej sytuacji. Dane rodziny pochodzenia mogą być zachowane jedynie w specjalnych przypadkach, ale w każdym przypadku są szczególnie chronione – dostęp do nich jest zastrzeżony i w pełni limitowany.

Stosunek adopcyjny może też zostać rozwiązany. Wymagane jest do tego orzeczenie sądu, wydawane po zbadaniu wszelkich okoliczności egzystencjalnych, podawanych przez rodziców adopcyjnych jako uniemożliwiające dalsze sprawowanie tej formy opieki.

W artykule ukierunkowanym na zasygnalizowanie szeregu możliwych oddziaływań optymalizujących opiekę w sytuacji sieroctwa, zagadnieniu rozwiązania stosunku adopcji warto poświęcić szczególną uwagę. Chodzi tu wszak o złożone sytuacje, gdy dzieci już wcześniej poważnie obciążone, zostają wzięte pod opiekę z deklarowanym nastawieniem na jej długotrwałość. Wytwarzane są więzi emocjonalne i dziecko wchodzi w nową rodzinę z szansą na uzyskanie warunków do pełnej stabilizacji rozwojowej (społecznej, psychologicznej, ekonomicznej). Tymczasem po jakimś okresie dochodzi do oceny i podjęcia wynikowej decyzji, że jednak adoptowane dziecko z jakichś

³⁴ Tamże, s. 104.

³⁵ Problematyka adopcji niepełnej nie będzie omawiana szerzej, informacje o niej zawarto m.in. w cytowanym opracowaniu M. Andrzejewskiego.

względów „nie pasuje” do rodziny, i rodzice wyrażają wolę przerwania stosunku adopcji. Wiąże się to z umieszczeniem adoptowanych w domach dziecka i – należy to jednoznacznie wypowiedzieć – szanse takich dzieci na powtórne adopcje są znikome, czyli do pełnego usamodzielnienia korzystać będą z opieki instytucji, być może ze „śladem pamięciowym/emocjonalnym”, że zostały odrzucone.

Formalne przerwanie adopcji może być dokonane z licznych powodów, a główne z nich są następujące:

- ujawnienie się choroby dziecka (somatycznej, psychosomatycznej), o której rodzice adopcyjni wcześniej nie mieli wiedzy, a która jest uznawana za wymagającą szczególnej opieki, przekraczającej możliwości rodziny;

- przejawianie przez adoptowanych postaw i związanych z nimi zachowań, polegających na rażącym naruszaniu relacji międzyludzkich (trudno korygowalne zachowania opozycyjno-buntownicze, zaburzenia kontroli zachowania itd.), co znacząco dezorganizuje system nowej rodziny;

- ujawnienie się jakichś szczególnych okoliczności społeczno-prawnych, które wcześniej nie były rozpoznane, a które dotyczą rodziców adoptujących.

Przy organizowaniu każdej formy opieki zastępującej funkcje rodziny pochodzenia, ale szczególnie przy formie adopcyjnej, pojawia się pytanie o warunki konieczne do prawidłowej adaptacji dziecka.

5. OPTIMALIZACJA WARUNKÓW ROZWOJOWYCH PODOPIECZNYCH Z PROBLEMEM SIEROCTWA JAKO ISTOTNE ZADANIE SŁUŻB SPOŁECZNYCH

Należy pamiętać, że adopcja, mimo swojej uzasadnionej merytorycznie pozytywnej roli, często ustanawiana jest w sytuacji dynamicznie przebiegającego kryzysu rodziny macierzystej. Tym samym kluczowym czynnikiem, warunkującym powodzenie całego procesu, jest wiek dziecka i związana z nim zdolność do pamiętania/przeżywania niekorzystnych zdarzeń z okresu przebywania w dawnej rodzinie (tu raczej chodziłoby o „niezdolność” do pamięciowego przechowywania traumatycznych zdarzeń). W kontekście tej uwagi znaczenia nabiera postulat, by procedury prawne, przy pełnym zachowaniu ich staranności, były realizowane szybciej – tak, by orzeczenia adopcyjne mogły być wydawane, gdy dziecko jest jak najmłodsze. Im bowiem młodszy wiek dziecka, tym większa nadzieja na skuteczne, pozytywne wejście w nową rodzinę i pełną asymilację podopiecznego. Spostrzeżenia

niniejsze oznaczają też, że rodzice przyjmujący na siebie wysiłek opiekuńczy muszą sobie radzić z sytuacjami, których być może nie doświadczają ich naturalni odpowiednicy. Dzieci adopcyjne mogą pamiętać traumatyczne zdarzenia ze swojego życia (mimo młodego wieku, wspomnienia te są czasem niezwykle wprost traumatyzujące). Literatura specjalistyczna wskazuje też, że istotnym problemem rodziców adopcyjnych jest sama decyzja o adopcji i emocjonalne rozróżnienie pomiędzy rodzicielstwem naturalnym/biologicznym a społecznym³⁶.

Powodzenie adopcji, którego głównym kryterium jest akceptacja wzajemna „nowych” rodziców i dziecka, jest warunkowane także relacjami społecznymi rodziców i ich dalszej rodziny. Aby adopcja była skuteczna, musi być akceptowana przez całą – także dalszą – rodzinę. Stan inny będzie negatywnie skutkował np. w czasie spotkań rodzinnych, gdzie dziecko nie będzie się czuło dobrze, i w końcu – nawet specjalnie nieinformowane – zrozumie, że sytuacja jest „sztuczna”, i w efekcie bardzo prawdopodobne jest powstanie u niego postaw dynamicznie nawet opozycyjnych i buntowniczych (co – jak wykazano wcześniej – może być podstawą do przerwania stosunku adopcji).

W procesie przygotowywania decyzji adopcyjnych należy zwrócić uwagę na następujące rodzaje powodów/motywacji, którymi mogą się kierować rodzice chętni do adopcji dziecka³⁷:

- motywacje altruistyczne, w których chodzi o pomoc dziecku opuszczonemu;
- chęć kompensacji deficytów we własnej rodzinie: w sytuacji braku swojego, naturalnego potomstwa i przy poszukiwaniu sposobów do stworzenia pełnej rodziny³⁸;
- motywacje utylitarne, związane ze „świadzeniem” opieki za otrzymane wynagrodzenie;
- motywacje etyczne, występujące najczęściej u osób spokrewnionych z dzieckiem – gdy chodzi o gotowość do niesienia pomocy w wyniku poczucia odpowiedzialności za dziecko.

³⁶ M. K o l a n k i e w i c z, *Zagrożone dzieciństwo. Rodzinne i instytucjonalne formy opieki*, Warszawa: WSiP 1998, s. 237.

³⁷ U. K u s i o, *Rodzina zastępcza jako środowisko wychowawcze. Studium socjologiczne na przykładzie Lublina*, Lublin: UMCS 1998, s. 40.

³⁸ M. J e z i o r a ń s k i, *Osobowy i wspólnotowy wymiar rozwoju małżonków w nauczaniu Jana Pawła II*. w: *Rodzina przestrzenią rozwoju osoby*, red. M. Jeziorański, D. Opozda, A. Rynio, Lublin: TN KUL 2012, s. 42.

Procedury diagnostyczne, realizowane z kandydatami na rodziców adopcyjnych, mają na celu zweryfikowanie motywów podejmowanych decyzji. Decyzje opiekuńcze, tak kompleksowe dla dziecka, jak adopcja, powinny być podejmowane tylko po wnikliwym rozpoznaniu wszystkich okoliczności. Należałoby oczekiwać, że procedury te będą analizowane i optymalizowane tak, by jak najpełniej służyć potrzebującym. Istotnego znaczenia nabiera poprawne metodycznie, czyli także warsztatowe, przygotowanie rodziców adopcyjnych do nowej roli. Celowe jest omówienie z nimi wszystkich dających się przewidzieć sytuacji, które mogą negatywnie rzutować na ich system rodzinny po poważnej przecież zmianie, jaką jest przyjęcie dziecka adopcyjnego. Wśród omawianych problemów powinny znaleźć się także te, które według obecnej wiedzy, często stają się powodem przerwania relacji adopcyjnej. Przed podjęciem decyzji o „wzięciu” dziecka rodzice muszą sobie zdawać sprawę z szansy, jaką daje nowy układ rodzinny, ale także z zagrożeń z tym związanych. Indywidualne omówienie z rodzicami ich nowych ról społecznych jest, jak widać, jednym z kluczowych przedsięwzięć poprzedzających formalne ustalenie stosunku adopcji.

Warto w tym momencie poruszyć niezwykle delikatny, ale istotny problem, związany z wątpliwością, czy informować dziecko o fakcie jego adopcji. Możliwa do wypowiedzenia rekomendacja jest czytelna i brzmi: tak, należy o tym informować. Powinno to być robione w spokojnych warunkach. Można wskazać na użyteczność następujących sformułowań: „co prawda my ciebie nie urodziliśmy, ale chcemy cię wychowywać, kochamy cię i chcemy z tobą być. Urodziła cię pani, która nie mogła cię wychować, ale my jesteśmy twoimi rodzicami i uważamy się za rodzinę z tobą włącznie...”.

6. OPIEKA W SYTUACJI SIEROCTWA A WYKLUCZENIE SPOŁECZNE

Problematyka opieki zastępczej i adopcyjnej jest nieodzownym elementem analiz dotyczących potencjalności wykluczenia społecznego. Skuteczne organizowanie form opieki rodzinnej nad dziećmi zapewnia im normalne, lub zbliżone do takich, warunki egzystencji. Tym samym należy wyrazić postulat dotyczący promowania tych form opieki nad sierotami, które są jak najbliższe modelowi rodzinnemu. Nie byłoby nic złego w wykreowaniu pewnej „mody” społecznej na adoptowanie dzieci pozbawionych naturalnej opieki. Oczywiście, powinno się to odbywać z dochowaniem wszelkiej staranności procedu-

ralnej i diagnostycznej, ale byłyby zgodne z zasadą systemowego dobra dziecka i rodziny. Problem opieki nad opuszczonymi powinien szerzej gościć w przekazach medialnych. Czy nie należałoby oczekiwać, by publikatory bardziej zdecydowanie zwracały uwagę na istotne kwestie społeczne? Być może udałoby się skierować uwagę szerszej liczby osób na problem dzieci osamotnionych, wtedy mogłoby dojść do zwiększenia się liczby chętnych do wejścia w rolę rodzica³⁹.

Optymalizacja form opieki nad dziećmi zagrożonymi sieroctwem jest istotnym zadaniem społecznym zarówno ze względów indywidualnych (pomoc konkretnym dzieciom w krytycznych sytuacjach egzystencjalnych), jak i społecznych (problemy generowane przez sieroctwo w jakiś sposób dotyczą ogółu społeczeństwa – choćby z racji różnych kosztów pokrywanych z puli wspólnej). Racjonalnie i skutecznie organizowana opieka tworzy dzieciom szanse rozwojowe, co oznacza także, że unika się przyszłych problemów, które mogą być w dorosłym życiu generowane przez dzieci osierocone i jednocześnie niedostatecznie zaopiekowane. Udowodniono wszak, że deficyty opieki doświadczane we wczesnych okresach życia, negatywie skutkują w funkcjonowaniu w okresie dorosłości. Dzieci osierocone są obciążone m.in. emocjonalnie i to może powodować ich późniejsze trudności w nawiązywaniu zdrowych relacji międzyludzkich – dotyczących np. założenia własnej rodziny i wychowania własnych dzieci. Niestety, znane są liczne przykłady, że rodzice doświadczający w okresie własnego dzieciństwa deficytów opiekuńczych, często sami stają się deficytowi wobec własnych dzieci i konieczne jest systemowe ingerowanie w ich obecne rodziny, tak jak to się kiedyś działo wobec ich rodzin pochodzenia. Realnym zatem zagrożeniem społecznym są sytuacje wadliwego transferu międzygeneracyjnego, dotyczącego deficytów w zakresie opieki nad dziećmi i ogólnie związanego z dysfunkcjonalnością w obszarze relacji międzyludzkich. Niestety, dzieci doświadczające sieroctwa przy jednoczesnym braku pozytywnego wsparcia wychowawczego, są w swojej grupie ryzyka, jeśli chodzi o powstawanie problemów związanych z niską jakością relacji międzyludzkich w dorosłym życiu.

W podsumowaniu niniejszego artykułu zasadne wydaje się wskazanie, że zjawisko współczesnego sieroctwa należy rozpatrywać w szerszej perspektywie różnych zjawisk społecznych – począwszy od systemowo analizowa-

³⁹ Zob. I. P i e c z y ń s k a, *Adopcja w percepcji społecznej*, „Opieka – Wychowanie – Terapia” 2001, nr 2, s. 214; zob. I. M a t u s z k i e w i c z, *Kochaj mnie*, Warszawa: Wydawnictwo Prószyński i S-ka 2003, s. 72.

nego ubóstwa (kulturowego, społecznego, także materialnego) i silnie związanej z nim ekskluzji społecznej, po bardziej szczegółowe zjawiska krzywdzenia dzieci, przemocy domowej i wzrastającego w niektórych grupach społecznych natężenia problemów związanych z dysfunkcjonalnością rodzin. Z pewnością uzasadniona staje się teza, że współczesne sieroctwo jest problemem rzeczywistym, narastającym w niektórych grupach społecznych oraz często generującym kolejne patologie – oczywiście w sytuacjach braku profesjonalnych oddziaływań wspierających. Są to m.in.: przestępczość nieletnich, niedostosowanie społeczne dzieci i młodzieży rozdzielonych z rodzinami naturalnymi wskutek występujących trudności, powielanie negatywnych wzorców wyniesionych z domu rodzinnego, bezradność życiowa czy konflikty z prawem w dorosłości.

Pełne dostrzeżenie wszystkich aspektów sytuacyjnych sieroctwa powinno stanowić przedmiot uwagi służb społecznych. Wszak możliwe do wskazania i realizacji są skuteczne formy wsparcia opiekuńczo-wychowawczego udzielanego w sytuacji obciążeń egzystencjalnych, nawet tak poważnych jak sieroctwo.

BIBLIOGRAFIA

- A n d r z e j e w s k i M.: Prawna ochrona rodziny, Warszawa: WSiP 1999.
- A n d r z e j e w s k i M.: Problematyka prawna pieczy nad dzieckiem umieszczonym w rodzinie zastępczej lub w placówce, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1998, nr 2.
- C z e r e d r e c k a B.: Potrzeby psychiczne sierot społecznych, Warszawa: IWZZ 1988.
- D y c z e w s k i L.: Rodzina, społeczeństwo, państwo, Lublin: TN KUL 1994.
- J a k u b o w s k i M.: Podstawowe pojęcia, przedmiot i zadania pedagogiki opiekuńczej, w: Pedagogika opiekuńcza. Materiały z krajowej konferencji Komitetu Nauk PAN, Warszawa 1977.
- J e z i o r a ń s k i M.: Osobowy i wspólnotowy wymiar rozwoju małżonków w nauczaniu Jana Pawła II, w: Rodzina przestrzenią rozwoju osoby, red. M. Jeziorański, D. Opozda, A. Rynio, Lublin: TN KUL 2012.
- K l i m e k L.: Patologia rodziny a sieroctwo społeczne we współczesnej Polsce, w: Opieka i wychowanie w rodzinie, red. Cz. Kępski, Lublin: Wydawnictwo UMCS 2003.

- K l o m i n e k W.: IFCO – Międzynarodowa Organizacja Opieki Zastępczej, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1997, nr 8.
- K o l a n k i e w i c z M.: Kim są sieroty społeczne?, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1993, nr 8.
- K o l a n k i e w i c z M.: Zagrożone dzieciństwo. Rodzinne i instytucjonalne formy opieki, Warszawa: WSiP 1998.
- K o z a k M.: Psychologiczne problemy sieroctwa społecznego, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1986, nr 9.
- K u s i o U.: Rodzina zastępcza jako środowisko wychowawcze. Studium socjologiczne na przykładzie Lublina, Lublin: UMCS 1998.
- Ł o p a t k o w a M.: Samotność dziecka, Warszawa: PWN 1983.
- Ł u c z a k E., S z e w e t o w s k a K.: Rozmiary sieroctwa społecznego, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1997, nr 2.
- Ł u c z y Ń s k i A.: Dzieci w rodzinach zastępczych i dysfunkcjonalnych, Lublin: KUL 2008.
- M a c i a s z k o w a I.: Z teorii i praktyki pedagogiki opiekuńczej, Warszawa: WSiP 1990.
- M a t u s z k i e w i c z I.: Kochaj mnie, Warszawa: Wydawnictwo Prószyński i S-ka 2003.
- M a t y j a s B.: Dzieciństwo w kryzysie. Etiologia zjawiska, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak” 2008.
- O b u c h o w s k a I.: Psychologiczne aspekty społecznego sieroctwa, w: Pedagogika wobec kryzysów życiowych, red. J. Stochmiałek, Warszawa–Radom: Instytut Technologii Eksploatacji 1998.
- P i e c z y Ń s k a I.: Adopcja w percepcji społecznej, „Opieka – Wychowanie – Terapia” 2001, nr 2.
- P r o k o s z M.: Choroba sieroca, Gdańsk: Wydawnictwo „Harmonia” 2010.
- S a j k o w s k a M., Ł u c z a k E.: Wychowankowie rodzin zastępczych – ich obecne i poprzednie środowiska, „Opieka, Wychowanie, Terapia” 1994, nr 1.
- S i t k o M.: Kształtowanie się modelu rodzin zastępczych w Polsce, „Edukacja” 2001, nr 4.
- S k o c z y Ń s k a - P u c h a ł a M.: Rodzina zastępcza a opieka prawna, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2001, nr 8.
- S t o c h m i a ł e k J.: Praca socjalno-opiekuńcza, wybrane zagadnienia, Cieszyn: UŚ 1999.
- S z y m a Ń s k a K.: Problemy otwartości adopcji, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1990, nr 5-6.
- S z y m b o r s k a A.: Bez filantropii, „Przyjaciel Dziecka” 1973, nr 4.
- T y n e l s k i A.: Problemy sieroctwa naturalnego i społecznego, „Biuletyn TWP” (Warszawa) 1972, nr 2(XVII).
- W ę g i e r s k i Z.: Opieka nad dzieckiem osieroconym. Teoria i praktyka, Toruń: Wydawnictwo Akapit 2006.
- W i e l i Ń s k a K.: Funkcjonowanie osób wychowywanych w domach dziecka w rolach rodzicielskich, w: Rozwój dziecka w rodzinie i poza rodziną, red. M. Tyszkowa, Poznań: UAM 1985.

V a r g o v a M.: Multikulturna vychova a jej aplikacia v predprimarnom vzdelavani, Ružomberok: Verbum 2012.

Z i e m s k a M.: Rodzina i dziecko, Warszawa: PWN 1979.

Akty prawne

Ustawa z dnia 9 VI 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz. U. 2011.149.887).

Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz. U. 2004. 64. 593 z późn. zm.).

Rozporządzenie MPS z dnia 14 lutego 2005 r. w sprawie placówek opiekuńczo-wychowawczych (Dz. U. 2005. 37. 331).

OPTIMIZING CARE FOR CHILDREN THREATENED WITH ORPHANHOOD – A TOPICAL SOCIAL DEMAND

S u m m a r y

The article discusses selected existential circumstances that may result in orphanhood. Similarities and differences between natural and social orphanhood have been indicated. Possible measures to obtain optimal care of orphan children have been described – the role of foster families and adoption has been pointed out.

The article also refers to the problem of social exclusion faced by the orphans who suffer from care deficiencies.

Key words: natural and social orphanhood, adoption, optimizing childcare.

OPTYMALIZACJA FORM OPIEKI NAD DZIEĆMI ZAGROŻONYMI SIEROCTWEM – JAKO AKTUALNE ZADANIE SPOŁECZNE

S t r e s z c z e n i e

W artykule omówiono wybrane okoliczności egzystencjalne powodujące powstanie problemów sieroctwa. Wskazano na podobieństwa i różnice sytuacji sieroctwa naturalnego i społecznego. Omówiono możliwości optymalizacji oddziaływań dotyczących przejmowania opieki nad dziećmi osieroconymi – w tym wskazano na rolę rodzin zastępczych stosunku adopcyjnego.

Artykuł zawiera także odniesienia do zagrożenia wykluczeniem społecznym sierot – w sytuacji doświadczanych przez nie deficytów opiekuńczych.

Słowa kluczowe: sieroctwo naturalne i społeczne, adopcja, optymalizacja form opieki nad dziećmi.